

I

В кінці минулого року вийшла в Петербурзі російською мовою книжка, яка під кожним оглядом заслуговує на увагу польської громадськості. Це повість якогось М. Покровського, ближче нам невідомого автора; можливо навіть, що це псевдонім. Повість має заголовок «Бледнов, повість про пекучі справи, в двох частинах». Вже сам цей дивний заголовок показує, що авторові не стільки розходилося про повість, скільки саме про оці «пекучі справи»; що він хотів створити не стільки твір мистецтва, скільки скоріше політичний памфлет. І «Бледнов» дійсно є політичним памфлетом, спробою пред'явлення російському суспільству таких питань, які у іншій формі не дозволила б висловити цензура. Мабуть, цій обставині і слід приписати величезний успіх, яким користувалась ця книжка. Протягом кількох місяців повість розійшлася тисячами примірників, і щойно тоді цензура вирішила зняти її з книжкової торгівлі. Петербурзька цензура вчинила це лише на представлення варшавської цензури, яка добачила в «Бледнові» книжку, «небезпечну для інтересів росіянізму в Привіслянському краї».

І закордонна преса, зокрема польська в Познані, звернула увагу на цю повість, хоч, наскільки мені відомо, не присвятила їй такого детального розгляду, на який вона заслуговує. У нас в Галичині книжка ця залишилась невідомою для критики та для публіцистики [тепер її зміст подає «Nowa Ref[ormacja】]. Отже, вважаємо, що зробимо добру справу, представивши читачам розгляд «Бледнова», а одночасно і переклад кількох більш важливих розділів, які заслуговують на увагу польського громадянства з причин, про які зараз скажемо.

Повість «Бледнов» складається, як вже згадано, з двох частин: перша частина відбувається в Петербурзі, друга — у Варшаві. Саме ця друга частина є дуже важливим документом для польського суспільства.

Це стане зрозумілим кожному, коли додамо, що в Бледнові та інших постатях повісті автор хотів накреслити типових представників російського чиновництва, типи «деятелей», які після 1863 року наводнили Польщу з виразно і брутално виставленим прапором «обрусення».

Автор — сам росіянин; його симпатії, звичайно, на боці москалів і особливо на боці «російських інтересів у Привіслянському краю». Розумовий і моральний рівень автора не набагато вищий від рівня тих персонажів, яких він змальовує у своїй повісті. Його не можна обвинувачувати в польському патріотизмі, в будь-яких сепаратистських

тенденціях. Тому ще більшу вартість для поляків мають його свідчення. Тут вже не Гіллер, не Лімановський, не емігрант, революціонер і соціаліст, врешті не закордонна преса, «ворожо наставлена по відношенню до Росії», підносить факти, які компрометують її цивілізаційну місію у Польщі. Тут чуємо голос чистокровного москаля, який, правдоподібно, сам належить до чиновничого світу, описаного в його повісті, і з белетристичною легкістю, без злості, без обурення розповідає, як про щоденні і натуральні справи, такі факти, від яких у людини, що живе в дійсно цивілізованій країні і привикла до цивілізованих порядків, волосся на голові мусить стати дибом.

Шкода, що повість Покровського під літературним оглядом є дуже слабким твором. Очевидно, автор не є письменником за професією, а художня творчість не належить до привілеїв його мислення. Накидає він на папір факти і враження, які збереглися в його пам'яті, портретує постаті, які знає, і так, як уміє, не дбаючи ні про їх глибший аналіз, ні про створення могутніх, викинутих і живих типів. Шкода, і то дуже, бо в такому випадку і Західна Європа, яка тепер захоплюється романами Толстого, Достоевського, Гончарова, Гоголя та інших великих російських письменників і відмічає в них «геніальність російської природи» і високу цивілізацію російського племені, може б, перечитала цю повість у перекладах, може б, винесла з неї дещо правдивіше уявлення, якщо вже не про «російську природу взагалі», то принаймні про якість і функції цієї чиновничої машини, за допомогою якої Росія «цивілізує», «звільняє», «ревіндикуює» і «асимілює» різні провінції.

В російській літературі «Бледнов» не є першою спробою белетристичного опису тієї чиновничої сарани, якій царський уряд доручив справу «обрусіння» і «посилення православ'я» у провінціях, що належали колись до Речі Посполитої. Пригадаю тут лише дві визначні спроби такого роду. Власне 20 років тому, в 1872 р., російський щомісячний журнал «Вестник Европы» опублікував «Спогади бувшого жандарма» Ломачевського про його службу у Вільні, вірніше про хід і закінчення потворного у своєму роді політичного процесу, який відбувся над польською гімназійною молоддю, цілим натовпом підлітків, нібито за створення революційної організації і підтримування зв'язків з Конарським, який ще раніше був арештований і розстріляний. Щоправда, це були спогади; автор розказував, не вдаючись до белетристичної форми, називав тисячі осіб їх власними іменами, говорив про факти, які сталися 30 років тому. Однак, не дивлячись на це, спосіб викладу був настільки живий, сам твір настільки цікавий, постаті, накреслені пером досвідченого жандарма, який привик до урядової стислості і швидкого спостереження, були настільки правдиві і так подібні до тих, які кожний міг щохвилини зустріти в житті, що цей твір у журналі й книжковій відбитці перечитала вся Росія з гарячковою цікавістю, і він давно став бібліографічною рідкістю.

Через 10 років вийшов другий твір такого ж типу, на цей раз у формі повісті. Була це повість пані Ланської «Обрусителі», яка дошкульно змальовувала зловживання та

розбійництво російських чиновників на Поліссі. Продажність, штучне викликання і театральне придушення селянських заворушень, шахрайства з євреями при рекрутуванні, врешті взаємне шпигування і бездонне болото пліток і підлості — все це в повісті було представлено просто, майже хронікально, але одночасно жахливо у своїй простоті. Хоч і ця повість виявляла невправність пера і дуже слабкі повістярські здібності, вона була також розхоплена російською публікою і протягом трьох років витримала двоє видань. Була вона також перекладена українською мовою і видана у Львові; однак українська громадськість не дуже нею захоплювалась. Натомість польська преса, наскільки мені відомо, зовсім промовчала появу цієї повісті, яка заслуговувала пильної уваги та й сьогодні ще нічого не втратила зі своєї актуальності і може служити прекрасним відповідником до найновішого твору цього ж роду, до «Бледнова» Покровського.

II

Перша частина повісті Покровського менше нас цікавить тому, що вона займається міськими порядками в надневській столиці і характеризує ці порядки досить уривчасто, але влучно. І так, наприклад, довідуємось звідти, що в міській раді Петербурга існувала в той час (і певне існує досі) т. зв. «чорна сотня», тобто декілька радників, які не відзначались ні інтелігентністю, ні чесністю, ні навіть маєтком, але мимо цього утворили могутню кліку, сильну своєю солідарністю і сліпим послухом по відношенню до свого «патріарха» — якогось Спиридона Євграфовича Євграфова. Оскільки розділ, що розповідає про постання і організацію цієї «чорної сотні», має деяке символічне значення і для інших міст нашої планети, подаємо його тут для ознайомлення наших читачів.

«Початково до міської ради Петербурга вибирали радників за професіями, і тоді з купецького фаху пролізли в раду самі трактирники. З-поміж усіх купців лише вони близько стикались з міськими справами. Інші купці, з властивою росіянинові байдужістю до всього, що не зачіпає його особисто, не старались бути обраними до ради і, так би мовити, мовчки залишили трактирникам честь репрезентувати купецький стан у раді. Трактирники мали в ній тим більше значення, оскільки ремісники і міщани мусили відвідувати їх заклади, бо кожна справа в Росії вимагає почастунку і випивки. Навіть дворяни не оминали трактирів. Улюблений ними трактир Палкіна належав також до міського радника, який вже в силу свого заняття, розуміється, мусив належати до партії Євграфова.

Поєднуючи у своєму гурті так або інакше увесь «промисловий» Петербург, трактирники в особі свого «патріарха» Спиридона звичайно мали в раді світську і духовну владу. Кожний новий, зокрема дрібний, отже і послушний, трактирник обов'язково обирався цією

партією до ради. Серед них були такі, що не гідні були навіть стояти за прилавком, а могли хіба торгувати в «шинку», а проте саме такі мали найбільші шанси авансувати на батьків міста. Усі ці заприсяжені радники пунктуально відвідували засідання ради, не слухали нічого, що там говорилось, але голосували сліпо за командою Євграфова. Могутність цього останнього посилювалась ще тим, що він був головою двох адміністративних секцій ради: комісії оподаткування трактирників і депутації, яка мала завдання наглядати за трактирами.

З того часу, коли запроваджено новий статут для міст, радники мали обиратись не за родом занять. Але при нашій загальній неповороткості звідки ж мала взятись у місті будь-яка раціональна виборча агітація. З другого боку, якщо виборча агітація ніде не відбувається без почастунку, то хто може сумніватись, що доки в суспільстві не підніметься рівень почуття власної гідності, доти трактирники завжди будуть радниками і будуть робити, що їм сподобається.

Тільки тоді, коли підтягнемо ремні стриманості, зміниться склад наших міських рад і «чорні сотні» муситимуть власти».

Останні слова про стриманість, як умову пробудження політичного життя в Росії, здатні викликати усмішку над наївністю автора; але весь вищенаведений розділ свідчить про добре спостереження фактів, в чому і полягає основна вартість повісті.

Поминаючи інші подібні характеристики, зрештою менше вдалі, розкажемо коротко про долю героя повісті аж до його переселення у Варшаву.

Іван Іванович Бледнов був нащадком досить заможного поміщицького роду з Новгородської губернії. Його батько був офіцером кірасирів, оженився вигідно, маєтку не змарнував, тому що майже з-під шлюбного вінця, залишивши військову службу, опинився під п'ятою жінки, а наживши з нею двоє дітей, розпився і помер. Мати кохала лише свою старшу дитину — доньку незвичайної краси, і не любила молодшого сина, негарного, незграбного хлопця, героя повісті. Коли однак через сім років донечка померла, мати прив'язалась до сина, який став несміливим і хворобливим хлопцем. З великої любові мати не дала йому жодної відповідної освіти, і молодий Ванічка лише стільки знав, скільки нахапав з читання російських журналів. Правда, автор говорить, що він читав Белінського, Добролюбова, Писарева і т. п., що «присвоїв собі всі гуманітарні і світлі ідеї епохи царя Олександра II», але з дальшого змісту повісті мусимо прийти до висновку, що

це нічим не підтверджена думка і що Бледнов є звичайним паничем-неуком, у якого не лише поняття про моральність є дуже хиткими і неокресленими, але якому надто бракує уявлення про елементарні справи людського знання і цивілізації. Так, наприклад, переїжджаючи вже пізніше через тунель, він висловлює архімудре речення: «тунелі будують з каменю, а пізніше зверху засипають землею», а на жест здивування з приводу такої теорії відповідає найнаївніше: «А як же інакше можна зробити, щоб склепіння трималось зверху. Адже каменя до землі приклеїти не можна». Ну, щоб мати змогу виголошувати такі ідіотизми, для цього, здається, зовсім не треба читати Белінського ні Добролюбова, а хто перечитав цих «вчителів російського суспільства», той напевно не буде говорити подібних речей.

Пізніша освіта Бледнова була такою ж, як і початкова, тобто або ніяка, або нерозумна. Він помагав матері завідувати маєтком і «в такий спосіб — на думку автора — вникав у тайни юридичної науки», хоч з дальшої розповіді цього не бачимо.

Мати Бледнова «любила курити люльку (?), і Ванічка біля неї навчився курити з дитинства; вона любила грати в карти, і Ванічка грав у карти майже від дванадцяти років; ще щастя, що вона не любила пити».

Підростаючи, Ванічка збрид ще більше; «в 16 років від постійного сидження біля матері дістав геморой, в 19 років відчув у ногах ревматизм». Мати на старість переїхала в Петербург, але у вищому товаристві не була, так що Ванічка виріс, не засвоївши товариських манер. Лікарі вислали його за кордон для лікування; мати вважала, що ця подорож «завершить його освіту». Але тому що Ванічка не володів ні одною мовою, йому найняли провідника, якогось нездалого кельнера, який очевидно йому нічого не показав, нічого не навчив, але добре-таки потрусив кишеню, так що Ванічка, витративши 3000 карбованців, повернувся у Петербург таким самим дурником, яким був, з тим самим ревматизмом, якого мав раніше.

За кордоном Бледнов познайомився зі світським генералом Саврасовим і в Петербурзі став бувати в його домі. Там познайомився з полковником Костеровим і також став відвідувати його, а через рік одружився з гувернанткою дітей Костерова, полькою Юзею. Стара Бледнова неохоче погодилась на цю женячку, підозріваючи, що Юзя зазіхає на маєток її сина.

— Не знаю, як ви будете жити, — говорила вона Юзі, коли ця прийшла до неї з

передшлюбним візитом. — Ванічка має невеликий маєток, з мого майна велика частина втрачена, є видатки; я не зможу йому багато дати.

— Будемо працювати, — відповіла Юзя, стискуючи руку Ванічки.

— Що мені там за працівник з Ванічки! Він зовсім гнилий.

— Я його вилікую, — наївно сказала Юзя. «Безсоромна полька», — подумала собі Бледнова. Подаємо цю розмову з метою схарактеризувати оцю глибоку і неприховану антипатію, яку чистокровні москалі, навіть не урядовці, мають до поляків. Автор пізніше гаряче заперечує існування такої антипатії і звинувачує поляків, що це вони не мають симпатії до москалів-нечиновників. Вищенаведена маленька частина родинної розмови є на це дуже переконливою відповіддю.

Щоб не нудьгувати в товаристві жінки, яка його не кохала і яку, зрештою, він не був би в стані своєю любов'ю задовільнити, Бледнов вирішує добиватись «чинів», тобто вступити на урядову службу. І тому, що колись, у маєтку матері, він мав справу з крадіжками лісу, зі складанням договорів і підписуванням векселів, йому приходить на думку, що найвідповіднішою для нього була б судова кар'єра. В іншій країні, якби хтось вирвався з такою претензією, його б висміяли, але в Росії самі закони ставлять золоті мости для таких людей, аби лише були дворянського походження. Посада мирового судді залежна від виборів міської ради і від затвердження сенату; спеціальної юридичної освіти для одержання цієї посади не треба; для сенату вистачить свідоцтва зрілості, але у випадку одноголосного обрання міською радою і таке свідоцтво є зайвим. Отож Бледнов вирішив саме в цей спосіб дістатись на посаду мирового судді в Петербурзі. Тут же знайшовся прислужливий адвокатик Ташенберг, в інтересі якого було мати відданого йому суддю, який би на кодексі і процедурі розумівся так, як віл на кадрилі.

Ташенберг шукає для Бледнова протекції, тягне його на «поклін» до патріарха трактирників Євграфова, який обіцяє йому свою протекцію, далі до пенсіонованого генерала Леготкіна, сибарита і спекулянта, який своїм генеральським «чином» і титулом «превосходительство» покриває тисячі брудних справ і з цього живе. За великі гроші Леготкін добився для Бледнова посади, але не мирового судді, а «судового пристава». Це не стільки судова влада, скільки езекутивна і разом поліційна; з повісті ми одержуємо не зовсім докладне поняття про обсяг діяльності пристава. Бледнов відразу, за кілька днів свого урядування, входить у конфлікт не з законами, бо про них ніхто не

дбає, але з непрохідною гущею корупції, протекції і непотизму, на яких тримається вся адміністративна машина, що гнітить Росію.

За те, що один бундючний і багатий генерал образив його (Бледнова) під час його урядування, а він посмів йому відповісти, Бледнов зазнав приємності дисциплінарного покарання і був засуджений до грошової кари. Його давніший протезе Леготкін, спонукуваний заздрістю через прихильність до нього якоїсь м-ль Буйї, доносить на нього вищій владі, коли, однак, це не дає наслідків, добивається для Бледнова посади мирового судді у Варшаві.

Таку-то школу пройшов герой нашого оповідання, перше ніж дістатись на посаду мирового судді у Варшаві, перше ніж йому доручено завдання підтримувати російський елемент над Віслою, пильнувати російських інтересів, тримати російський прапор, одним словом завдання русифікації Привіслянського краю.

III

До Варшави автор приводить Бледнова в товаристві якогось Канєвського, який взагалі в другій частині повісті відіграє роль навіть важливішу, ніж Бледнов, не стільки діючи, скільки говорячи, пояснюючи, перекладаючи, коментуючи і висловлюючи думки і наміри самого автора. З цього приводу варто ближче познайомити читача з цією постаттю, в якій автор представляє нам обрусителя *comme il faut*, тоді як Бледнов має представляти пересічного обрусителя, але з категорії «чесних». Про категорію «брудних» обрусителів поговоримо пізніше.

У першій частині автор лише один раз виводить на сцену Канєвського. Він є мировим суддею в Петербурзі і бере участь у з'їзді мирових суддів, які розглядають справу Бледнова про образу генерала Бутуріна. Автор називає там Канєвського однією з кращих сил з'їзду. Канєвський один-єдиний з усіх суддів має відвагу боронити Бледнова і, зрозуміло, залишається в меншості. Коли Бледнов, зневірений наслідками цієї справи, хоче залишити службу, Канєвський у гарячих словах заохочує його, щоб далі залишався на обраному становищі, на якому так рідко в Росії можна бачити чесну людину.

— Ні, не кидайте служби і то так швидко, — казав він. — Служіть, хоч би це було для вас і дуже прикро. Щойно тоді, коли почнете відчувати, що від довгої служби стаєте худобою,

що бачите в службі кар'єру, забавку або дійну корову, тоді щойно, щоб зберегти Боже подобіє, кидайте службу.

При кінці першої частини повісті, коли Бледнова призначають на мирового суддю у Варшаві, Каневський з невідомих причин кидає службу і як пенсіонер, людина безсімейна і володіюча досить визначним маєтком, їде за кордон, а по дорозі разом з сім'єю Бледнова затримується якийсь час у Варшаві. Він застерігає Бледнова перед небезпеками, які йому загрожують у Варшаві, і взагалі відраджує йому служити в цьому місті, хоч ці застереження і відради є якимись загальними, туманними і неясними. Звичайно, ні у Каневського, ні у самого автора немає вже ані сліду того гордого почуття, яке ще в 1870 р. деякі чесні росіяни так енергійно висловлювали, як сказано у галичана Корнила Устияновича: «У нас порядна людина не йде на службу до Варшави» [дивись його цікау брошуру «Раєвський і російський панславізм»]. Повторилася тут стара історія: переможений, пригноблений і потоптаний народ стає для переможців школою і розсадником деморалізації, гніздом моральної зарази, джерелом пониження, занепадом моральних основ, благородності і справедливості. Каневський, який в Росії є лібералом, чесною і порядною людиною, як тільки опиняється на варшавському ґрунті, починає якимось дивовижно викривляти своє моральне обличчя, починає мимохіть почувати себе обрусителем, тобто чимось вищим від поляків, людиною, яка має право щось у них відбирати чи чимсь їх обмежувати, а принаймні принижувати їх у вічі і позаочі, бути по відношенню до них несправедливим. І що сумніше, сам автор представляє це як цілком натуральну справу, не вбачає в цьому жодного прояву дикості і до кінця повісті не перестає відверто симпатизувати Каневському.

Для підтвердження вищесказаних слів приводимо кілька розділів з повісті. Обходячи Варшаву на другий день після приїзду, Бледнов і Каневський зупиняються на Саській площі перед пам'ятником, поставленим царем Миколою «полякам, які загинули д. 29 листопада 1830 за те, що залишились вірними своєму монархові», тобто таким полякам, як Гауке, Трембіцький, Блюмер, Мецішевський, Станіслав Потоцький і Семьонтковський, які, за словами Мохнацького, «або з приводу прихильності царевича за давніші і вірні заслуги були піддані народному гніву, або через невчасну передбачливість вагались приступити до справи народу» [Mochnecki. Powstanie narodu polskiego. T. 2. S. 144]. Бледнов уважно перечитав список імен і вигукнув зі здивуванням:

— Як це, самі генерали, генерал-ад'ютанти — і їх повбивали.

Очевидно, історія листопадового повстання була для нього зовсім невідомою річчю.

— А Микола був героєм, — сказав Канєвський, — це він поставив такий пам'ятник. На мою думку, це пам'ятник тут у своєму роді настільки важливий, як і пам'ятник Петру Великому в Петербурзі.

Ох, не інакше, пане Канєвський. Порівняння цілком влучне, тільки що в трошки іншому сенсі, ніж ви думаєте. Яка шкода, що уряд, створений вашим героєм Миколою, є занадто вразливим в розумінні, наприклад, друкованого слова, і внаслідок цього вам зовсім невідомий чудовий вірш якогось Міцкевича — чи чули ви що про нього? Адже про «Жерміналь» Золі ви висловлюєте досить вірні і влучні зауваження. Отже, у цього Міцкевича про цей петербурзький пам'ятник є вірш, який закінчується словами «каскад тиранії» — перечитайте його собі, щоби навчитись дещо більш критично оцінювати естетичну та історичну красу цього шедевру. Декілька влучних слів про цей пам'ятник ви знайдете і в іншого, також вам невідомого поета, у «хохла» Шевченка, який, перечитавши лаконічний напис: «Петру Первому Екатерина Вторая» негайно зрозумів, що:

Це той первий, що розпинав
Нашу Україну,
А вторая доконала
Вдову-сиротину.

У цьому розумінні, як каскад тиранії, як поставлений деспотизмом пам'ятник жертвам сервілізму і запроданства — варшавський пам'ятник не тільки дорівнює пам'ятникові Петру В., але навіть його перевищує. Адже ж «монарх-герой» поставив його не собі, не своєму попередникові, але своїм слугам, які загинули за нього «собачою смертю». Чи ж не зворушливий приклад пієтизму? Але що ж думати про росіянина *сomm il faut*, який під таким пам'ятником здобувається на слова щирого захоплення, а не плюне і не відчує відрази й сорому?

Ідучи далі, наші герої затримуються перед костелом св. Христа і бачать там скульптуру Христа, який несе хрест.

— Ця скульптура дуже гарно викінчена, — говорить Юзя. — Дотепні росіяни, як мені говорили, так пояснюють простягнуту вперед руку Христа: Христос показує полякам на

Петербург, щоб більше не бунтувались.

Ці обурливі цинічні слова автор вкладає в уста польки. Ні, дуже низькою мусить бути моральна гідність і рівень релігійності у цих «дотепних росіян», які можуть з таким блюзнірством кепкувати, які можуть у Христі, що прийняв мучеництво за рівність людей, за братерство і безмежну любов, бачити символ того найбрутальнішого і цинічного деспотизму, яким вони самі просякнуті до кісток. А Канєвський, цей прогресивний ліберал, цей росіянин *comme il faut*, ще уточнює цей дотеп:

— У такому випадку я б тут поставив ще Мойсея та Ілля; Мойсей вказував би на Берлін, а Ілля — на Відень, тому що розподіл Польщі — це найміцніша вуздечка на польській революції.

Отже, поділ Польщі, на думку Канєвського, був доброю, навіть святою справою, яку слід увіковічити постатями великих вождів і народних пророків Старого Завіту, а втихомирення польських революцій є також бажаною і святою справою. Чи польський народ має право на самостійне існування, на життя без втихомирень — про це Канєвський ні разу не подумав — він, який тут же, у наступних рядках, виливає стільки сарказму на людей, що змушують інших покутувати за свої недоліки, свою дурість, свої злочини.

Ще одна сценка для доповнення характеристики Канєвського. Бледнов і Канєвський сідають у трамвай. Кондуктор дав Бледнову зелений білет і взяв від нього 5 коп., а Канєвському, який сидів на іншій лавці, червоний білет і взяв від нього 7 коп. (Звичайно, ні Бледнов, ні Канєвський ніколи не їздили досі трамваєм і не знали, що це означає, але Канєвський, як російський культуртрегер, вважає за відповідне кепкувати з цього факту).

— Що за чудасія, — відзивається він, — сидимо в одному вагоні, один за другим, їдемо в те саме місце, а від мене взяли дорожче і дали білет іншого кольору. Це якась вигадка занадто вже делікатна. Який же я маю привілей за мої дві копійки?

— Ви сидите на подушці, — зауважив пасажир, який сидів біля Бледнова, — а ми сидимо на голій дошці.

— Що! — вигукнув Канєвський і подивився, на чому він сидить, — а я й не помітив, що сиджу на чомусь на зразок пирога із сирого сукна.

— Ви відноситеся до пасажирів першого класу, а ми до другого.

— Такий поділ пасажирів є настільки оригінальним, — сказав Канєвський, — що я буду його вважати варшавською особливістю. Чи ж можна з цього зробити висновок, що поляки легковажний народ?

— Поляки тут невинні, — втрутився інший пасажир, — це розпорядження магістрату і трамвайної спілки.

— Я не поляк, я німець, — заговорив новий пасажир, очевидно, німець, — але цей пан росіянин говорить правду, поляки люблять дурниці.

— Як дозволяєте собі так говорити про поляків, ти, німче, у Варшаві, — обурився пасажир-поляк. — Чи ми так говоримо про вас, німців, у Берліні?

— Я нічого, nicht sprechen, — відповів збентежений німець, — але тут кожний ранг підноситься вище: oberst називається генералом, хлопець-гімназист — студент, університетський Bursch — академік, а за 4 гроші поляк буде людиною першого класу. Фу, як чудово! Поляк буде співати «Jeszcze Polska nie zginela» за 4 гроші.

Ванічка розсміявся на весь голос, слухаючи німця, Канєвський лише посміхнувся, а пасажир-поляк, виходячи з вагону, підсунув німцеві кулак під ніс; це втішило інших пасажирів-поляків.

— Бачимо тепер, як тут люблять німців, — сказав Канєвський до Ванічки. — Моє

зауваження, признаюсь, образливе для поляків, проте викликало тільки відповідь, а його слова — ненависть.

Пардон, пане Канєвський. Ваші слова не були зовсім образливими для поляків з тої простої причини, що це була нісенітниця і могла викликати хіба усмішку жалю. Слова німця, признаємось, видаються нам просто неймовірними, однак, якби були так сказані — заслужували б не на ненависть, а хіба на те, щоб благородна фізіономія того пана ближче познайомилась з тим кулаком, який вже був біля її носа.

IV

Перекажемо тепер коротко пригоди Бледнова на варшавському ґрунті. Поминаємо різні дрібні особисті справи, а пригляньмося до варшавського судівництва, де Бледнов повинен розгорнути свою діяльність. Замість аналізу наведемо сцену — розмову Бледнова з іншими мировими суддями в момент, коли він має почати свою службову діяльність.

— Важко вам буде, — сказав Бледнову Маюров, — народ тут любить процесуватись і сваритися за кожную дурницю, скаржитись за будь-яку дрібничку просто для того, щоб нас завантажити. Чи ви докладно знаєте тутешні закони?

— Знаю добре, — самовпевнено відповів Бледнов.

— Це дуже добре, — сказав Маюров, — незважаючи на це, прийміть доброго секретаря і не жалійте на це грошей.

— Яка ж це буде моя дільниця? — запитав Бледнов.

— Ви отримаєте кепську дільницю, бо всі добрі вже зайняті. Зрештою, всі вони подібні одна до одної. Ось суддя Букін, який тимчасово завідує вашою дільницею. Прошу, я вас з ним познайомлю.

Маюров представив Бледнова Букіну.

— Дуже мені приємно з вами познайомитись, — сказав Букін. — Слава Богу, що ви приїхали, я звільнився від праці у вашій дільниці. Роботи сила-силенна. Там було багато суддів, але всі намагалися відійти, залишаючи справи напризволяще; нагромадилось 5000 невирішених справ і щорічно прибуває 6000 нових.

Бледнов жажнувся: у Петербурзі він чув, що дільниця з 4000 справ вважалася обтяжливою, а тут 6000 поточних і 5000 старих.

— Але ж це неприємна справа, — сказав він, — куди я потрапив? Якщо я полагоджу ці справи хоч би за два роки, то вийде по 5500 справ на рік.

— Ви, мабуть, настільки добрий юрист, наскільки кепський математик, — зазначив Букін.
— Ви додали 5000 і 6000 і розділили це на 2 роки, але забули про 6000 справ наступного року.

— Ах, дійсно, — вигукнув Ванічка.

— У такий спосіб вийде на рік 8500 справ, це жахливо, особливо для початку, — сказав Букін.

Читач, мабуть, починає здогадуватись, що судівництвоу Варшаві мусить стояти не блискуче, якщо так виглядають справи. І дійсно, судівництво виглядає жахливо, але не думай, читачу, що жахливими є вищенаведені цифри, якими панове Букін і Маюров лякають наївного Бледнова. Суттєвою є тут така обставина. Букін і Маюров належать до урядовців третьої категорії, до «брудних», які, на жаль, є найбільш численною категорією. З появою Бледнова, якого Маюров знав ще з Петербурга, у них визрів план, мабуть, практикований часто і в інших випадках — обскувати пташка. Тому й лякають його величезною масою праці на його дільниці, натомість дають зрозуміти, що дільниця,

яка належить до Букіна, є незрівнянно кращою. Маюров зі справді московською майстерністю грає роль чесного маклера і допроваджує до того, що Бледнов погоджується дати Букіну 3000 карбованців, щоб той помінявся з ним на його ділянку. І найпотішніше те, що ошуканий в такий нахабний спосіб Бледнов п'є брудершафт з грабіжниками і тішиться своїм «виграшем».

Букін віддає Бледнову свою канцелярію разом із секретарем Зайцем, якимось євреєм, що говорить дивовижною каліченою російською мовою і намагається тисячами способів використати своє становище, звичайно, не для піднесення судівництва.

Ось, наприклад, одна характерна розмова Зайця з Бледновим:

— Чи пан суддя накаже мені брати тариф? — питає Заєць.

— Не знаю, чи могу вам це доручити. А як робив Букін? — питає Бледнов.

— Пан Букін брав сам, але пану судді це принесе труднощі. Поки ви будете рахувати гроші, можна би полагодити одну справу. А я одержу гроші і впишу в книгу, а з книги ви довідаєтесь про суму.

— Але чому Букін сам одержував гроші?

Заєць посміхнувся і мовчав.

— Чому ж ви нічого не говорите?

— Пан Букін хотів з цього мати для себе користь.

— Яку?

— А якщо хтось не хотів чекати, щоб йому видали решту, то залишав її для судді.

— Чи ж це так часто буває, що не одержують решти?

— Дуже часто. Пан Букін ніколи не відкривав каси до кінця засідання, і, хоч би там було не знати скільки дрібних грошей, він завжди говорив, що не має дрібних, почекайте до кінця засідання. Зате справи, при яких залишено решту, він розглядав завжди швидше від інших і давав відстрочки.

— І що ж він міг з того мати? — запитав здивований Бледнов.

— Не знаю, — з гіркою посмішкою відповів Заєць. — Пан Букін ніколи мені нічого з цієї суми не давав.

— Ну, краще вже я це доручу вам, — сказав Бледнов. — Я не гендляр, це не моя справа займатись видаванням грошей. Але решту прошу точно видавати кожному. Я буду відкривати касу перед засіданням і постараюсь, щоб ви завжди мали гроші для видачі решти. Пізніше я перевірю. Якщо мені хтось поскаржиться, що ви йому не видали решту, то я вам потрійно відрахую з зарплати.

— Але ж, прошу, пане суддя, як же ж би я смів це робити, я маленька людина, — вигукує Заєць. Але кілька хвилин пізніше, коли Бледнов вийшов, він радісно, за єврейським звичаєм почухавши собі бороду, прошептав: — О, тепер я буду мати гроші з невиданих решт.

Поминаємо далі сцени судової діяльності Бледнова. Необізнаний ні з законами, ні з

судовою практикою, без енергії та кмітливості, хоч зі щирим бажанням служити справі, він мучиться і заплутується у нескінченній казуїстиці єврейських справ, почуває себе залежним від Зайця і від кожної сторони, яка виступає більш енергійно, і лише завдяки постійним порадам, і навіть безпосередній допомозі Каневського, сяк-так дає собі раду.

Бачучи повну неспроможність Бледнова, Каневський, знудьгований його постійними просьбами про допомогу і пояснення, дає йому врешті наступну загальну раду:

— Щоб уникнути численних помилок і не потрапити в чисту фантазію на зразок тієї, як один мировий суддя засудив обвинуваченого за крадіж із зломом земної кулі, — тримайтесь краще формального боку справ: це легка річ і у формі ви завжди знайдете виправдання. У нас це подобається і при такому трактуванні справ можна спати спокійно. Прихильників форми завжди знайдеться досить; на цьому коні люди доїжджають до кар'єри.

— Я також більше нічого не бажаю, — сказав Бледнов, приймаючи ці слова за чисту монету. — Щоб тільки моє сумління було спокійне.

Каневський гірко посміхнувся. Бідолаха Бледнов, однак, додержуючись його рецепту, недалеко зайшов; його вирoki викликали серед публіки загальне незадоволення: майже 90 процентів його присудів були опротестовані у вищих інстанціях, особливо коли Каневський, пробувши кілька тижнів у Варшаві, виїхав за кордон. Однак тепер кількість апеляційних відкликів його не лякала; як постійний читач «Варшавського Дневника» він вже сміливо запевняв: 90 процентів апеляційних відкликів зовсім не означає, що мої присуди неправильні, це лише означає, що поляки є неспокійним народом, який, не маючи можливості докучати нам інакше, принаймні в цей спосіб намагається виявити до нас свою неприязнь.

З обмеженого, під оглядом розуму і характеру, але будь-що-будь чесного Бледнова починає витворюватись «російський патріот», який на славному «рауті» у Каневського (цьому раутові ми пізніше присвятимо декілька слів) просто висловлює думку, що поляки — це небезпечний народ, а росіяни повинні пам'ятати про свою гідність старшої нації, не прощати полякам ні одного випадку занедбання законів і прав російського народу і як такі, що мають владу, повинні змусити поляків їх поважати. І ця ідіотична, безглузда програма зустрічає загальне схвалення.

На жаль, Бледнов швидко мусив переконатися, якою великою дурницею була проголошена ним програма, яким фальшивим було його «патріотичне» становище росіянина — старшого брата. Ось як описує автор цю визначну подію в житті судді-обрусителя.

Одного дня, не маючи службового зайняття, Бледнов ішов по Саському парку і милувався природою. «Він ні про що не думав і кури́в сигару. Він був так свято переконаний в непорушній тривалості цього світу і російських порядків, що не мав про що думати. Він вірив, що його становище, як росіянина і мирового судді, є також непорушне. В цю хвилину біля нього пройшли три гімназисти, які з ранцями на плечах поспішали до школи і голосно розмовляли між собою. Який жах — розмовляли по-польськи. І мало того, один з них, на згадку про якогось Попова, вигукнув з обуренням: «Цей москаль». Слово «москаль» різонуло слух Бледнова, хоч він не зовсім зрозумів розмову хлопців.

«Що за хлопчиська, — подумав він, — тепер вже вони вороже виступають проти Росії, а до того ще й розмовляють між собою по-польськи, хоч їм це не дозволено».

Ця думка блискавкою майнула в голові Бледнова і раптом він відчув своє покликання і прагнення діяти.

«Я їх навчу», — подумав він і голосно гукнув до них:

— Панове! Панове!

Хлопці обернулись. Але, побачивши незнайомого пана, відвернулись від нього і пішли далі, бо поспішали до гімназії.

«А, не слухають. Я їм покажу, як можна називати росіян москалями», — подумав Ванічка.

Потерпи, читачу. Завтра побачиш, що показав цей великий патріот оцим гімназістам.

V

Бледнов пустився доганяти хлопців і, спіймавши одного за плече, затримав його.

— Панове, зупиніться, дозвольте запитати вас, чи вам дозволено говорити між собою по-польськи?

Хлопець зупинився і, здається, оглядаючи Бледнова, намагався впізнати, чи це не якийсь вчитель. Двоє інших також зупинилися.

— А що вам до цього? — запитав затриманий хлопець.

— Маю на це свої причини, — відказав Бледнов.

— Ми вас не знаємо, — сказав другий хлопець.

— Не кожний, хто приходить до парку, має право нас контролювати, — сказав третій.

— Я не є вашим вчителем, але право маю, а в даному випадку навіть подвійне право: я росіянин і мировий суддя.

— Це божевільний, — сказав перший гімназіст. — Їй-бо, це божевільний.

— Може, ви хочете знати, як іти до Божого Яна? — з усмішкою запитав другий. Хлопці голосно розсміялись, бо під назвою Божого Яна у Варшаві відома лікарня для божевільних.

— Я хочу піти до вашого директора, — грізно мовив Бледнов, — і скажу йому, що ви розмовляєте по-польськи. З якої ви гімназії?

— Не говорити! Не говорити! — вигукнув перший гімназист і рукою закрив номер гімназії на своїй шапці.

— Чому не говорити? — сказав другий. — Хай іде до директора, він його не стане слухати.

— Ні, краще тікаймо, — сказав третій, також закриваючи номер на шапці.

І всі троє кинулись втікати. Бледнов однак помітив номер гімназії і негайно пішов до директора. Директором був також москаль Ризоположенський. Вислухавши суддю, він охоче вхопився за цю дрібницю, щоб також показати свій патріотизм. Він водив Бледнова по класах, доки цей не впізнав хлопців. На його велике здивування, один з них виявився росіянином, який говорив по-польськи лише тому, що хотів навчитись цієї мови. Два інші були поляки — Любельський і Кендзерський.

— Чому ви розмовляєте між собою по-польськи у Саському парку? — питає їх директор.
— Чи ж я не наказував вам, що ніде у публічних місцях ви не повинні говорити по-польськи? Лише вдома можете розмовляти цією мовою.

— Хто це вам, пане директоре, сказав? — запитав Кендзерський, червоніючи з сорому за свого обвинувача. — Чи то пан суддя займається доносами?

— Прошу так не висловлюватись, — гостро зауважив директор. — Пан суддя вже

скаржитися на вас за образу, а ти хочеш його знову образити.

Бледнов пояснює Кендзерському, що він має право так робити, а цей, однак, ніяк не збагне, як така дрібниця може бути злочином.

— Це не дрібниця, — сказав Бледнов.

— Так, так, для вас усе дрібниця, — сказав директор, — бо ви нічого не розумієте. Я директор, здається, певніше стою, ніж ви, а тремчу за свою шкіру, бо за ваші дурниці можу втратити посаду, зарплату.

— Даремне ви, пане директоре, так турбуєтесь, — сказав учень, стримуючи усмішку.

— Мовчати! — закричав директор.

Вислухавши так само двох інших обвинувачених, директор засуджує обох поляків в карцер до вечора, а росіянина, який як жертва попав під їх вплив, лише на три години.

— І мене прошу посадити до вечора, — сказав учень-росіянин.

— Тебе не посажу тому, що ти цього хочеш, — відповів директор.

— Пане директор, за що ж така кара, — благав Кендзерський, — адже ж ми сказали по-польськи лише два слова.

— Пане суддя, чи ми вас чим образили? — запитав Любельський.

— Ви назвали мене божевільним, — сказав Бледнов.

— А то що ще! — вигукнув директор.

— Ми цього не говорили, — сказали один за одним гімназисти.

— Як вони панові говорили? — запитав директор Бледнова.

— Говорили мені, що я повинен би піти до Божого Яна.

— Хто це сказав? Пан пам'ятає?

— Здається, що оцей юнак, — сказав Бледнов, вказуючи на Любельського.

— Це я таке говорив? Я? — запитав Любельський.

— Всі за ним повторювали, а пізніше повтікали. Я їх просив, щоб вони зупинились, хотів з ними поговорити, але вони бігли, обертаючись і насміхаючись наді мною, — пояснював Ванічка.

— Але що ж це, ради Бога, пан говорить, як поліцай, — вирвалось у Кендзерського.

— Пане директоре, — сказав Бледнов, — він мене ображає у вашій присутності.

— Негайно проси пробачення, — грізно звернувся директор до Кендзерського.

— За що я буду просити, — відповів Кендзерський. — Чи ж я сказав щось образливе? Я сказав тільки: як поліцай, а це не образа. Обер-поліцмейстер є також поліційним урядовцем, а проте є генералом.

— Дуже дотепно, — сказав, посміхаючись, Бледнов.

— Кендзерський, ти ставиш на карту свою кар'єру, — сказав директор. — Постарайся зрозуміти, що ображаєш пана суддю і мене, тому що це відбувається в моїй присутності. Проси пробачення.

— Говори: я завинив.

— Але чим же я завинив? Що він образився зовсім необразливим словом! — сказав Кендзерський.

— Отож добре, — сказав директор, кусаючи губи від гніву, — Любельський і Боголепов будуть сидіти в арешті, а Кендзерський дістане різки.

Кендзерський зблід, затиснув кулаки і не міг вимовити ні слова.

— Він не має права бити різками, — шепнув їм Боголепов про директора.

— Мене бити не вільно, я у сьомому класі, — сказав Кендзерський. — Може пан бити підготовчий клас, але не сьомий.

— А я у сьомому сім раз поб'ю, і від тебе почну, — крикнув директор.

— То я краще покину гімназію, — сказав Кендзерський.

— Ні, насамперед дістанеш різки, а потім підеш собі.

— Прошу йому пробачити, пане директоре, — заплакали Любельський і Боголепов.

— Мовчіть ви, — сказав їм Кендзерський, — хіба ж мене посміють бити?

— Не можна цього так залишати, — говорив з жахом директор, — з нього вийде великий негідник.

— Сильний характер, — сказав Бледнов.

— Негайно зведіть його у карцер, — сказав директор до інспектора, вказуючи на Кендзерського, — а цих також посадити після навчання.

Такий був результат патріотичного розмаху Бледнова. На жаль, навіть власне, хоч і як нерозвинуте, сумління почало йому докоряти, що в цьому тріумфі є щось бридке, а «світлий» і розсудливий Канєвський делікатно засудив його вчинок, звичайно, не з точки зору людяності і елементарного почуття честі — ні. Росіяни у відносинах з поляками можуть обійтись без цих почуттів. Канєвському не сподобався вчинок Бледнова просто з огляду на російські інтереси.

— Ці молоді люди, поляки, — пояснював він, — очевидно, не були відкритими

противниками росіян: їх другом був росіянин Боголепов. Тепер же вони принципово будуть ненавидіти росіян, будуть цуратись того Боголепова, адже ж визнано, що вони його псували, наverting до польської справи, про що вони навіть не думали. І все це зробили ви як росіяни.

Однак ця справа мала досить неприємний для Бледнова епілог. Кендзерський, розписаний з наказу директора різками, виходить з гімназії і емігрує в Краків, куди вже перед тим виїхала його мати. Перед від'їздом проходить по Варшаві, щоб попрощатись з нею, і по дорозі заходить до судового залу, де урядують Бледнов.

«Підійду хіба до нього, принаймні вилаю його останній раз у його залі, — подумав Кендзерський, — придивлюсь до цієї потвори, яка чіпляється на вулиці до гімназистів, в Європі такої диковини не побачу».

У судовому залі Кендзерський застав звичайний розгартіяш і своїм втручанням у справу причинився до створення повного хаосу, галасу і збентеження. Бледнов з обуренням звернувся до нього.

— Чого ви тут стоїте? — закричав він. — Ви зробили тут балаган, я на вас зараз протокол напишу про порушення порядку в судовому залі.

— І цей протокол буде такий же несправедливий, як тільки що оголошений вирок, — з усмішкою відповів Кендзерський.

— Ви смієте мені тут грубіянити. Побачимо, як це буде, — сказав Бледнов, узявши до рук бланк протоколу. — Ви студент?

— Адже ж пан суддя бачить: я гімназист.

— А, це вас я бачив у Саському парку, як ви говорили по-польськи?

— Так, це ви на мене донесли.

— Що? Ви називаєте мене донощиком? — крикнув Бледнов, для якого це слово було дуже неприємним.

— Я говорю правду. Так, ви донесли.

— Я вам цього не подарую. Що за нахабство. Тепер я вже не буду доносити, а з обов'язку складу протокол.

Бледнов почав зі злістю писати протокол, а Кендзерський з усміхом дивився на старанність, з якою він підготовляв собі поразку.

— Як ви називаєтесь і де живете? — запитав Бледнов, підводячи голову і дивлячись на Кендзерського.

Тепер Кендзерський зрозумів, що зайшов далеко і що ця справа може наробити йому клопотів, може перешкодити виїхати з Варшави. Він вагався, чи подати своє правдиве прізвище, чи вигадати інше. Але в цю мить його полонила інша думка: захотілося по-геройськи закінчити цю справу.

— Ось моє мешкання і моє прізвище, — сказав він і, захопивши зі стола чорнильницю, хлюпнув нею в лице Бледнова. Обличчя Бледнова відразу ніби перетворилося в чорну, злегка перекошену маску арлекіна.

Бледнов крикнув, схопився за лице і забруднив собі руки. Спочатку він не міг нічого сказати. Тим часом Кендзерський, не втрачаючи рівноваги, вибіг за ґрати і опинився серед публіки, яка ще не заспокоїлась і не бачила, що сталося біля стола.

— Суддя облився чорнилом, — сміливо сказав Кендзерський поліцейському, — і кличе вас.

Поліцейський кинувся до судді, уся публіка обернулась також у цей бік і дивувалась, як це міг суддя облити себе чорнилом зверху? А Кендзерський, скориставшись з цього хаосу, миттю вискочив до передпокою, закрив двері канцелярії і, побачивши в куті мітлу, підпер нею двері. Далі швидко збіг зі сходів, вибіг на вулицю і, пройшовши швидким кроком до найближчого повороту, зник у першому ж магазині. А вечором був уже в дорозі до Сандомира, незвичайно задоволений, що йому пощастило, не закінчивши сьомого класу, так блискуче здати іспит зрілості.

VI

Випадок з Кендзерським мав фатальні наслідки для Бледнова. В першій хвилині він почував себе розчарованим і мав намір податись до демісії, але жаль за грішми, які мусив давати Букіну, стримав його від здійснення цього наміру. Його колеги, мирові судді, довідавшись про випадок, спочатку виявляли по відношенню до Бледнова якусь неприязнь, якусь відразу, це був, очевидно, стихійний вияв почуття, мовляв, так йому й треба, за такий патріотизм належить саме така нагорода. Але швидко зверху, з вищих сфер, надходить інша команда: Бледнова визнають «по указу» героєм, мучеником за «російську ідею», і ті, які вчора ще не хотіли подати йому руки, тепер наввипередки спішать до його мешкання, влаштовують йому справжню овацію. Сам голова з'їзду мирових суддів виголошує промову — барвисту, пишномовну і повну внутрішнього фальшу.

— Ми зібрались у вас, Іване Івановичу, не змовляючись, окремо, але одностайно. Коли ми довідались про неприємний для вас випадок, ми все зрозуміли.

Бледнов зблід, бо він до останньої хвилини був непевний, як у вищих сферах буде прийнята його пригода. Судді іронічно шептались, бо добре знали, що ніхто інший, тільки сам голова наказав їм в такий спосіб влаштувати овацію Бледнову, а голова говорив далі.

— Ми знаємо, якою важкою є служба для батьківщини в цьому краю, який хоч вже давно

належить Росії, але вважає себе самостійним і тримається того, щоб нас трактувати лише як тимчасових у себе діячів. Ви випадкове почули, що тутешня молодь відрікається від Росії, а навіть юнак-росіянин говорив при вас чужою мовою; ви стали на захист мови блаженного Нестора, Ломоносова, князя Кантеміра, поета Пушкіна, графа Сологуба і графів Толстих. За цей захист, сповнений самовідданості, ви зазнали злостивої образи під час виконання своїх службових обов'язків. Але як кров мучеників перетворюється на квіти, так і причинена вам образа перетворюється на почесність для вас. Нам приємно бачити ваше благородне обличчя, і ми одногласно, хоч окремо, не колективно, отже, цілком свobodно зійшлися у вас, щоб потиснути вашу чесну руку.

Ця промова є дійсно шедевром бюрократичної фразеології, фальшу і дволичності, і невідомо, чому більше дивуватись: цинізму її внутрішнього тону чи наївності оратора, який хоче нею викликати бажаний ефект.

На доповнення скандалу прислужливий «Варшавський дневник» надрукував допис про цю овацію, і Бледнов, який по недоумкуватості спочатку почав вірити, що дійсно зробив щось дуже доброго і розумного, відчуває якийсь сором і довгий час не сміє показатись між людьми. Коли ж його нещасливий тріумф був трохи забутий, з подвійним запалом береться до своєї роботи, щоб сумлінним виконанням своїх обов'язків затерти цей прикрий спогад.

На жаль, його запал і тут виявляється невчасним. Довідавшись, що євреї в одному місті фабрикують сигари без штемпельованих бандеролей, він намагається викрити цей злочин, не здогадуючись, що перевищує свою владу і втручається в компетенцію поліції та акцизної установи. І дійсно, відправляється туди в товаристві поліцейського, накриває євреїв на гарячому вчинку, але одночасно терпить поразку від «могутності кагалу», а вірніше, від власного недомислення і дурості. Євреї вчиняють галас, він арештовує одного з них і наказує поліцейському відпровадити його, а сам, забравши контрабандні сигари, хоче разом з їх власником їхати до акцизної установи. Власник спочатку добивається, щоб їхати разом з суддею, пізніше зникає і висилає замість себе якого іншого єврея, якому Бледнов дозволяє сісти поряд з собою. Цей єврей порозумівається з візником, який везе Бледнова глухими переулками. Там єврей, вибравши відповідний момент, накидає судді на ший шарф, обезвладнює його і викидає на брук. Бледнов падає головою на каміння і ломить руку, а злочинці разом з *corpus delicti* втікають безкарно.

Ця ганебна поразка, одержана вже не в обороні «російських інтересів», навіть не при виконанні своїх безпосередніх обов'язків, але на зовсім чужому полі діяльності, змушує врешті Бледнова залишити посаду, переповнену безліччю труднощів і несподіванок.

Автор додає, що Бледнов, залишивши свою посаду і Варшаву, повертається до свого маєтку в Новгородській губернії, але і там не може собі дати ради, продає маєток, переселяється в Новгород і стає губернським скарбником. Це зайняття було цілком відповідним для його сумлінного характеру, говорить автор; ми ж додамо, — що було найвідповіднішим для його слабої голови, яка могла дати раду лише мертвим цифрам, але для якої люди, суспільство та його відносини були занадто складні і заплутані.

Канєвський також залишив Варшаву і, спробувавши життя в Одесі й Києві, оселився в Москві, де зайнявся адвокатурою. Судді Букін і Маюров закінчили свою кар'єру у в'язниці за зловживання владою і розтрату, як запевняє автор. Це явище видається нам досить неправдоподібним, тому що Букін і Маюров досі становлять більшість у армії російського чиновництва, яке править королівством, і не лише не кінчають в'язницею, навпаки, одержують ордени і просуваються по службі. Ризоположенський все ще залишається на посаді директора гімназії, говорить, що його чекає якась вища кар'єра, але поки що не настав ще відповідний момент.

Такими короткими заувагами закінчує Покровський свою книжку. На закінчення присвяtimo ще кілька слів загальній характеристиці.

VII

Переказавши читачам зміст повісті Покровського, поставимо і питання: що, власне, хотів сказати автор своїм твором? Яку ідею хотів втілити у свої постаті, негативну і позитивну?

Це питання просте і натурально виникає при обговоренні всякого твору мистецтва, а особливо тенденційного твору, який, без сумніву, є «Бледнов». Проте якщо ми забажаємо відповісти на нього так само просто і ясно, то опинимося перед значними труднощами. Чи автор хотів подати у всій повноті, у всій оголеності і потворності систему обрусіння і машину, яка працює на цю систему? Ох, ні! В такому разі він не обмежився б мировими суддями, інституцією порівняно ще найневиннішою, але розширив би рамки, представив би інші, видатніші розгалуження цього отруйного дерева, показав би нам і народну освіту, і поліцію, і кримінальні суди, і незрівняну в своєму роді інституцію «чиновників для спеціальних доручень» і, нарешті, оту «голову, від котрої риба смердить». І на представника цієї системи він не вибрав би чесного дурника Бледнова, але хоч би, наприклад, цього Гумозіна, який в Петербурзі був лікарем, а у Варшаву пішов на директора гімназії і який викрикує з пафосом до Канєвського:

— Облиште ви в Польщі свої ліберальні і гуманні погляди, тут вони неможливі. Поляків треба тримати, як малих дітей: не лише, щоб вони поважали старших, але також щоб самі собі не робили шкоди. Росіянин тут мусить бути суворим, відчувати свою гідність і не дозволяти полякам ні на хвилину забувати, що вони живуть у Росії. Влада повинна примусити поляків, щоб вони її боялись.

Як бачимо, цьому пану йдеться вже не про мову, не про порядки у країні, але про постійне докучання полякам, про знищення в їх душі польського національного почуття, обрусіння тут не обмежується поверховістю, але доходить до глибини душі, хоч само відчуває, що в цю глибину душі не внесе нічого, крім бридкості, гнилизни і деморалізації, бо ж усі ліберальні, гуманні погляди і почуття слід відкинути при вступі до Польщі.

Отже, повість Покровського не є сатирою на всю систему обрусіння. Чим же вона є? Для визначення мети й тенденції найбільше матеріалу дає нам автор у одному з розділів повісті, вставленому епізодично і не зв'язаному безпосередньо з її основою, під заголовком «Раут у Канєвського». Автор виводить тут ряд постатей, зібраних ad hoc, які більше не з'являються в повісті і представлені ніби в ролі свідків, для складання своїх зізнань по основній справі: відношення росіян до поляків і навпаки. З літературної точки зору цей розділ не витримує жодної критики, але для представлення поглядів автора на справу обрусіння є, безперечно, найважливішим у цілій повісті.

Зібране у Канєвського товариство складається із самих чоловіків, росіян і поляків. Крім Канєвського і Бледнова, бачимо тут полковника Потугіна, шамбеляна Прондзинського, князя Борецького-Коровецького, який є головою з'їзду мирових суддів, мирового суддю Баженцького, бувшого лікаря, а тепер директора гімназії Гумозіна. Розмова торкнулася Варшави, і Канєвський вихваляє її як одинокє європейське місто Росії. Однак є одне «але».

— Варшава не розуміє росіян, це її помилка. Гадаю, що поляки гніваються на російських чиновників, але за що ж вони не люблять російського народу? Не розумію, наприклад, за що вони сердиті на нас, пенсіонерів, які не є на службі, не урядують. По відношенню до нас вони повинні бути принаймні байдужими. А проте одна власниця дому не хотіла мені найняти помешкання тільки тому, що я росіянин.

— Знаю, про кого пан говорить, — сказав шамбелян Прондзинський, — це дивацтво старої аристократки і нічого більше, це дрібниця.

— Це не дрібниця, якщо навіть у відносинах між громадянами панують такі принципи, видно, що вони глибоко закоренились у звичаях, — сказав Каневський. — Бачите, ви це вважаєте дрібницею, тому що ви самі поляк.

— Я, я, — мовив засоромлений Прондзинський, — я думаю інакше, але хочу вас заспокоїти і відвести від цієї дами неприємності, вона є моєю доброю знайомою.

— Але чому ж вона повинна мене боятись? — спитав Каневський.

— Не вас, *vous etes nu parfait galant homme*, — відповів Прондзинський, — але я боюся стін, які мають вуха.

— Хоч би ці стіни мали вуха, — сказав Каневський, — то і в такому випадку їй нічого боятись; бо хто ж її буде переслідувати за мене, пенсіонера?

Вже ця коротенька розмова краще, ніж довгий трактат, характеризує становище росіян у Варшаві. При кожному зіткненні з росіянами без огляду на те, чи він служить, чи ні, поляк змушений побоюватись якихось переслідувань, знаючи, що якщо цей росіянин не служить, то, без сумніву, має знайомих, які служать, а ці можуть йому зробити стільки неприємностей, скільки самі схотять. А якщо в додатку до всього цей росіянин так, як Каневський, вперто не хоче цього зрозуміти і настирливо напрошується на любов і повагу поляків, так би мовити, намагається з чобітьми залізти їм в душу, то складаються відносини нестерпні і прикрі, якась шпитальна атмосфера, просякнута випарами гнилизни, яку силоміць забивають запахом ладану.

— Ця неприязнь без різниці, по відношенню до всього, що російське, — ораторствує далі Каневський, — це погана риса поляків. Чому це ми інакше поводимось?

— Не бачу, в чому ви інакше поводитесь, — сказав Баженцький. В ньому автор зобразив поляка, який, незважаючи на те, що є на урядовій посаді, не зрікся своєї національності і має ще стільки відваги, що принаймні інколи відкрито висловить росіянам свою думку. — Досі ми нічого занадто приємного з вашого боку не бачили.

— Не говорю про адміністрацію, — сказав Каневський. — В Росії менше ніж будь-де народ має вплив на уряд, а поляки вперто не хочуть цього зрозуміти. Я говорю про себе, Петра Олександровича Каневського, пенсіонера. Не знаю, що б я робив, якби служив у цьому краї, не знаю навіть, що б я писав, якби був редактором «Варшавського дневника», але тепер, як приватна людина і як росіянин, скажу, що поляки — це народ симпатичний, бо, незважаючи на всі неприємності і у нас, і зокрема в Німеччині, не зрікаються своєї національності. Вони заслуговують кращої долі. Але моя особиста думка така, що сам уряд не може змінити їх долі з політичних причин, а ми, звичайні люди, тим більше нічого не можемо зробити. За що ж вони нас не люблять?

Але за що ж повинні вас любити, пане Каневський? — запитаємо і ми зі свого боку. Самі визнаєте, що адміністрація душить поляків, визнаєте, що не можете їм допомогти, а обов'язково домагаєтесь, щоб ці придушені і пригноблені Бог знає за що вас цілували. Навпаки, за вашу вищенаведену промову слід би вам хіба плюнути у вічі, стільки в ній нікчемного софізму і крутіства. Адже в Росії так само, як всюди, уряд є витвором усього цивілізаційного стану народу, і якщо в Росії існує такий уряд, як тепер, то лише тому, що народні маси іншого створити не вміють, а інтелігенція у значній кількості є такою, як ви, пане Каневський, які говорять про свої симпатії до поляків і одночасно заявляють, що, будучи чиновником, душили б їх, а, будучи урядовим писакою, брехали б на них.

Це брехня, шановний пане, що уряд не може змінити долі поляків, а окремі люди тим більше. Уряд складається з окремих людей; система русифікації, гноблення, ущемлення, проскрипції поляків та інших національностей зароджується в головах окремих людей і виконують її конкретні люди — не механічно, одностайно, як у німців, а власне добровільно, наввипередки, без огляду на закони, але в міру більшої або меншої підлості, дурості, завзятості і ненависті. І ще питаєте: «За що ж ті люди нас не люблять?..»

Сумне враження справляє повість Покровського. Очевидно, автор не є принциповим противником обрусіння, але як гуманіст і філантроп не любить брутальних, диких форм обрусіння, іронізує над дурним, недоречним, що не веде до мети, обрусінням. Він хотів би обрусіння гуманного, делікатнішого за формою, але тим більш ґрунтовного, такого, щоб навіть з глибини душі поляків вирвати почуття їхньої національності, щоб змінити все їх виховання в дусі асиміляції з росіянами. У цій асиміляції він бачить справжній, найвищий

національний інтерес поляків, якого вони вперто не хочуть розуміти.

Дивлячись на такі постаті, як Каневський, і на таких філантропів, як Покровський, поляки повинні зітхнути від усього серця: «Боже, оберігай нас від лібералів і філантропів, які домагаються нашої любові і нашої душі! Якщо вже маеш нас карати, то карай нас бестіями і душителями, які щонайбільше можуть шарпати наші тіла!»

Примітки

Подається за публікацією в «Кур'єрі львівському» (1892, № 104 — 108, 110 — 111).

М. Покровського – повний опис твору такий: Покровский Н. Бледнов: повесть злобы дня в 2 ч. – Спб. : Комаров, 1891 г. – 316 с. Відомостей про автора я не знайшов.

не Гіллер, не Лімановський – Гіллер Агатон (1831 – 1887) – один з керівників польського повстання 1863 р.; Лімановський Болеслав (1835 – 1835) – один з перших польських соціалістів.

«Спогади бувшого жандарма» Ломачевського – Ломачевський Асінкрит Іванович (бл.1810 – 1880-і рр.) – російський жандармський офіцер. Його спогади під назвою «Записки жандарма» було опубліковані в 1872 р.

Конарським – Конарський Шимон (1808 – 1839) – польський революціонер, розстріляний за вироком російського суду.

роман Ланської «Обрусителі» – Ланська Надія Володимирівна (1851 – 1914) – російська письменниця. За публікацію роману «Обрусителі» переслідувалаь судом.

світським генералом Саврасовим – тобто генералом цивільної служби (власне, дійсним статським радником, який за табеллю рангів вважався рівним генерал-майору).

Корнило Устияновича – Устиянович Корнило Миколайович (1839 – 1903), український художник і письменник.

Раєвський і російський панславізм – повний опис : «М. Ф. Раєвський і російський панславізм. Спомини з пережитого і передуманого, списав Корнило Устиянович» (Львів : 1884 р.). Раєвський Михайло Федорович (1811 – 1884) – протоієрей російського посольства у Відні, здійснював розподіл російських урядових коштів серед діячів москвофільського руху. З ним товаришував К.Устиянович.

«Жерміналь» Золі – Золя Еміль (1840 – 1902) – французький письменник. Його роман «Жерміналь» (1885) висвітлює життя французьких робітників.